

Original Research Article

วิถีของชาวนาไทยและการตื่นรู้ของชาวนาอินทรีย์ในประเทศไทย

Thai Farmers' Practices and Organic Farmers' Awareness in Thailand

ประสาน ปรงเจริญ¹, & ฉัตรวรวิญช์ องค์กรสิงห์^{2*}Prasan Prungcharurn¹, & Chatwarun Angasinha^{2*}

ARTICLE INFO

Name of Author &
Corresponding Author:*

1. ประสาน ปรงเจริญ

Prasan Prungcharurn

วิทยาลัยนวัตกรรมสังคม มหาวิทยาลัยรังสิต

College of Social Innovation, Rangsit

University, Thailand.

Email: prungcharurn@gmail.com

2. ผศ.ดร.ฉัตรวรวิญช์ องค์กรสิงห์*

Asst. Prof. Dr. Chatwarun
Angasinha

วิทยาลัยนวัตกรรมสังคม มหาวิทยาลัยรังสิต

College of Social Innovation, Rangsit

University, Thailand.

Email: chattrsu@gmail.com

คำสำคัญ

วิถีของชาวนาไทย; การตื่นรู้; ชาวนาอินทรีย์

Keywords:

Thai Farmers' Practices; Awareness;
Organic farmer

ABSTRACT

This study aimed to 1) examine the powers affecting Thai farmers' practices and 2) investigate Thai farmers' shift towards organic farming. As qualitative research, the study utilized literature reviews and in-depth field interviews with key informants from five fields: 1) three groups of key informants from Organic Farmer Networks in Yasothon and Surin Provinces, 2) six groups from the civil society sector, 3) one group of entrepreneurs manufacturing processed rice products, 4) one group of organic rice exporters, and 5) three groups from relevant organizations in the public sector, government officials, and former government officials. In total, in-depth interviews and group discussion with 21 key informants.

The study found the following results. First, the power influencing Thai farmers' practices stems from the use of production power in all aspects of rice farming, including organic farming. Amidst historical changes such as the Green Revolution, state management of rice varieties, and the management of land and water resources, this power is exercised through economic, political, and foreign policies to govern the agricultural sector in Thailand. The government's use of power in agriculture has significantly impacted farmers by promoting a free market, boosting consumption, and changing to rice varieties from the International Rice Research Institute (IRRI). As a result of governmental reinforcement, Thai farmers have increasingly adopted monoculture farming aimed at export rather than focusing on food demands or the development of knowledge or traditional wisdom in rice farming and agriculture. Furthermore, the government has encouraged the use of chemicals in agriculture rather than fostering a deeper understanding of chemical-free farming.

Second, debt and health issues are significant problems that have raised organic farmers' awareness and prompted them to shift

Article history:

Received: 23/03/2024

Revised: 04/06/2024

Accepted: 19/07/2024

Available online: 26/12/2024

How to Cite:

Prungcharurn, P. & Angasinha, C. (2024). Thai Farmers' Practices and Organic Farmers' Awareness in Thailand. *Journal Dhamma for Life*, 30(4), 344-358.

their production practices from chemical to organic farming as a means to address these challenges and find solutions. There are three key factors that contribute to self-reliance and the utilization of environmental resources in organic farming: 1) management of soil, water, and rice varieties, 2) a fair rice market, and 3) farmers' knowledge. Farmers who possess knowledge in the organic farming system are considered high-quality farmers. Organic farmers are typically knowledgeable, attentive, meticulous, and proficient. This indicates that organic farming not only requires knowledge of both organic and chemical farming but also demands greater attention, particularly concerning health, as chemical farming poses long-term health risks. Despite generating income, farmers often have to allocate their earnings to cover medical expenses. They have become aware that continued reliance on chemical farming leads to cancer which is a primary cause of mortality in their communities. Consequently, organic farming offers a solution to alleviate poverty, reduce health issues due to less chemical exposure, and enhance the ecosystem. Ultimately, organic farming presents a solution for Thai farmers.

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาอำนาจที่มีผลต่อวิถีของชาวนาไทย 2) เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงวิถีของชาวนาไปสู่การตื่นรู้ของชาวนาเกษตรอินทรีย์ในประเทศไทย โดยเป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ จากการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึกในสนามจากผู้ให้ข้อมูลหลักผ่านตัวแทนทั้งหมด 5 สาขา ได้แก่ 1) เครือข่ายชาวนาอินทรีย์จังหวัดยโสธรและจังหวัดสุรินทร์ จำนวน 3 กลุ่ม 2) ภาคประชาสังคม จำนวน 6 กลุ่ม 3) ผู้ประกอบการแปรรูปข้าว จำนวน 1 กลุ่ม 4) ผู้ส่งออกข้าวอินทรีย์ไปต่างประเทศ จำนวน 1 กลุ่ม 5) ภาครัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้อง เจ้าหน้าที่รัฐและอดีตเจ้าหน้าที่รัฐ จำนวน 3 กลุ่ม โดยสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักทั้งหมดจำนวน 21 คน

ผลการศึกษาพบว่า 1) อำนาจที่มีผลต่อวิถีของชาวนาไทย เกิดจากการใช้อำนาจการผลิตมาจัดกระทำในทฤษฎีของการทำนา และวิถีของเกษตรอินทรีย์ก็รวมอยู่ในนั้นด้วย ท่ามกลางการเปลี่ยนผ่านของประวัติศาสตร์ การปฏิบัติเขียว การจัดการพันธุ์ข้าวของรัฐ การจัดการทรัพยากรที่ดิน แหล่งน้ำ ซึ่งกระบวนการดังกล่าวใช้อำนาจผ่านนโยบายทางเศรษฐกิจ การเมือง และการเมืองระหว่างประเทศ เป็นผู้จัดการอำนาจในภาคการเกษตรในประเทศไทย จากการใช้อำนาจของรัฐบาลในด้านการเกษตรส่งผลให้เกิดผลกระทบต่อเกษตรกร ไม่ว่าจะเป็นการผลักดันตลาดเสรี การกระตุ้นเรื่องการบริโภค การเปลี่ยนพันธุ์ข้าวเป็นพันธุ์ข้าวจากสถาบันวิจัยข้าวระหว่างประเทศ (IRRI) จากการผลักดันของรัฐ เกษตรกรไทยจึงหันมาทำการเกษตรเชิงเดี่ยวเพื่อการส่งออกมากกว่าความต้องการด้านอาหาร หรือการพัฒนาความรู้หรือภูมิ

ปัญญาดั้งเดิมด้านการทำนาและการเกษตร รัฐส่งเสริมให้ชาวนาเน้นการใช้สารเคมีในการทำเกษตรกรรมมากกว่าการพัฒนาความรู้เกษตรกรรมแบบไร้สารเคมีให้แข็งแกร่งขึ้น

2) ปัญหาหนี้สินและปัญหาสุขภาพเป็นปัญหาหนักที่ทำให้ชาวนาเกษตรอินทรีย์เกิดการตื่นรู้และเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตแบบใช้สารเคมีมาสู่เกษตรอินทรีย์เพื่อต้องการแก้ไขปัญหาและหาทางออก โดยปัจจัยสำคัญต่อความสามารถในการพึ่งตนเองและทรัพยากรที่สามารถหาได้จากสภาพแวดล้อม การทำนาในรูปแบบของเกษตรอินทรีย์มีอยู่ 3 ปัจจัย ได้แก่ 1) การบริหารทรัพยากรดิน น้ำ พันธุ์ข้าว 2) ตลาดค้าข้าวที่มีความเป็นธรรม และ 3) องค์ความรู้ของชาวนา การที่ชาวนามีองค์ความรู้ระบบเกษตรอินทรีย์เป็นการคัดคุณภาพของเกษตรกร เกษตรกรที่ทำอินทรีย์ได้ มักเป็นเกษตรกรที่มีความรู้ระดับแนวหน้า เป็นคนที่เอาใจใส่พิถีพิถัน ทำด้วยความรู้ความเข้าใจ แสดงให้เห็นว่าการทำเกษตรอินทรีย์ต้องมียุทธศาสตร์ความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์และเกษตรเคมี เพียงแต่เกษตรอินทรีย์ต้องอาศัยเอาใจใส่มากกว่า โดยเฉพาะด้านสุขภาพ เพราะเกษตรเคมีทำให้เสียสุขภาพในระยะยาว ถึงแม้จะมีรายได้แต่เงินสะสมก็ต้องนำมาจ่ายค่ารักษาพยาบาล เกษตรกรเกิดการตื่นรู้และตระหนักว่า หากยังฝืนผลิตในระบบเกษตรเคมี สุดท้ายจะเห็นได้ว่า ผู้เสียชีวิตในชุมชนส่วนใหญ่เสียชีวิตจากโรคมะเร็ง ดังนั้น การทำเกษตรอินทรีย์จะช่วยแก้ไขปัญหาค่าความยากจน ความเจ็บป่วยเพราะสารเคมีในเลือดลดลง และทำให้ระบบนิเวศดีขึ้น เกษตรอินทรีย์จึงเป็นทางออกของเกษตรกรไทย

บทนำ

วิถีชาวนาในสมัยสังคมดั้งเดิม (primitive society) ชาวนาใช้ชีวิตเป็นอยู่อย่างเรียบง่ายลักษณะพออยู่พอกิน โดยหากินในพื้นที่นาของตนเองด้วยการปลูกข้าว จับปลาในนาข้าวหรือบ่อน้ำบริเวณที่นา ปลูกผัก เลี้ยงไก่ เลี้ยงวัว เลี้ยงควาย ตามธรรมชาติ การใช้ชีวิตของชาวนาโดยทั่วไปใช้เวลาในแต่ละวันหากินเพื่อดำรงชีวิต เป้าหมายของชาวนาปลูกข้าวเพื่อบริโภคเองเป็นหลักหรือเพื่อดำรงชีพ วิธีการผลิตจะเป็นไปตามธรรมชาติและฤดูกาล วัตถุประสงค์และต้นทุนในการผลิตสามารถหาได้ในพื้นที่ และชาวนาจะเกี่ยวข้าวด้วยแรงงานของชาวนาเอง (พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน, 2546) วิธีการผลิตเช่นนี้มีต้นทุนการผลิตที่ต่ำ เพราะวัตถุประสงค์ที่ชาวนาใช้ในระบบการผลิตสามารถหาได้เองตามธรรมชาติหรือในชุมชนพื้นที่ของชาวนาเองได้ เช่น การเก็บพันธุ์ข้าว การขอยืมหรือแลกพันธุ์ข้าวกัน การทำปุ๋ยจากวัตถุดิบในท้องถิ่น เป็นต้น ผลผลิตข้าวของวิถีชาวนาแบบดั้งเดิมจึงเน้นบริโภคมากกว่าการผลิตเชิงปริมาณเพื่อขาย

นับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 เกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2504 เป็นต้นมา วิธีการผลิตข้าวถูกเปลี่ยนแปลงจากวิธีการผลิตแบบดั้งเดิมไปเป็นวิธีการผลิตในเชิงพาณิชย์มากขึ้นเรื่อย ๆ นอกจากนี้แล้วการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิต ยังเกิดจากอีกหลายปัจจัย เช่น 1) ความต้องการข้าวของตลาดโลกที่เพิ่มสูงขึ้น 2) ชาวนาต้องการชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น 3) การแทรกแซงของรัฐผ่านกลไกรัฐและนโยบายรัฐ ปัจจัยทั้ง 3 ที่ได้กล่าวมานำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตครั้งใหญ่ของชาวนาไทย และการก่อตั้งกรมการข้าวเพื่อพัฒนาพันธุ์ข้าวให้ได้ปริมาณผลผลิตที่เพิ่มสูงขึ้น เพื่อตอบสนองตลาดข้าวโลกและกลุ่มทุนเอกชน(ทุนนิยม) (สุภา ไยเมือง, 2561)

แม้ว่าวิถีการผลิตในปัจจุบัน ชาวนาส่วนใหญ่มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น สามารถซื้อเครื่องจักรการเกษตร เช่น รถไถนา หรือมีความสามารถในการส่งลูกเรียนหนังสือ แต่ขณะเดียวกันก็มีหนี้สินเกิดขึ้นด้วยเช่นกัน จากการช่วยเหลือเงินกู้ผ่านกลไกธนาคารของรัฐ เช่น ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ หรือ ธกส. ดังนั้น ถึงแม้ชาวนาจะมีเงินหมุนเวียนใช้จ่ายใช้สอยผ่านมือมากขึ้น แต่ก็มีหนี้สินเพิ่มขึ้นตามตัวไปด้วย หนี้ที่สะสมพอกพูนมากขึ้นทั้งหนี้ ธกส. หรือหนี้นอกระบบ หลายปีผ่านไปชาวนาส่วนใหญ่กลับมีชีวิตที่แย่ลง เนื่องจากไม่มีความสามารถในการชำระหนี้ และสุดท้ายนำมาซึ่งการเสียชีวิตที่โหดร้ายที่สุด

เป้าหมายของการปลูกข้าวของชาวนาในปัจจุบันเพื่อการค้าเป็นหลักและจัดสรรเพียงเล็กน้อยเพื่อการบริโภค วิถีการผลิตข้าวในปัจจุบันเน้นปริมาณข้าวต่อหนึ่งไร่มากกว่าคุณภาพของข้าว วัตถุดิบและต้นทุนการผลิตส่วนใหญ่มีค่าใช้จ่ายและต้องซื้อเกือบทุกกระบวนการ เช่น 1) ค่าไถนา 2) ค่าใช้จ่ายการลုပ်เทือกนา ข้าวดำ 3) เมล็ดพันธุ์ข้าว 4) ค่าจ้างหว่านเมล็ดพันธุ์ 5) ค่าปุ๋ยเคมี 6) ค่าจ้างหว่านปุ๋ยเคมี 7) สารเคมี 8) ค่าจ้างฉีดสารเคมี 9) เก็บเกี่ยวข้าว 10) น้ำมันเชื้อเพลิง 11) ค่าเช่านา เป็นต้น (ไทยพับลิก้า, 2557) วิถีการผลิตข้าวล้นแล้วแต่มีค่าใช้จ่ายทั้งสิ้น จากยุควิธชาวนาดั้งเดิมที่มีต้นทุนการผลิตต่ำสู่ยุควิธชาวนาปัจจุบันที่มีต้นทุนการผลิตสูง ส่งผลให้ชาวนาในปัจจุบันได้กำไรจากการขายข้าวต่ำหรือขาดทุนในบางปี ปัจจัยเสี่ยงที่ชาวนาได้กำไรต่ำหรือขาดทุนคือต้นทุนการผลิตสูงขึ้น เช่น ค่าปุ๋ยเคมี ค่ายาฆ่าแมลง ค่าเช่าที่ดิน และอื่น ๆ เป็นต้น นอกจากนี้ราคาข้าวในตลาดโลกผันผวนขึ้นลงตามอุปสงค์และอุปทานของผลผลิตที่ล้นตลาด ชาวนาไม่สามารถกำหนดราคาขายข้าวได้เอง เพราะราคาข้าวในตลาดโลกตรึงราคาข้าวในประเทศไว้ และอีกปัจจัยเสี่ยงสำคัญคือชาวนาไม่สามารถควบคุมสภาพฝนฟ้าอากาศได้ เช่น น้ำท่วม แห้งแล้ง หรือการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (Climate Change) นอกจากนั้นภาวะโลกร้อน ส่งผลให้สภาพอากาศแปรปรวน ฝนตกไม่ตรงตามฤดูกาล ปัจจัยดังที่ได้กล่าวมาปัจจัยเสี่ยงที่ชาวนาในปัจจุบันต้องเผชิญเป็นปัจจัยภายนอกที่ชาวนาไม่สามารถควบคุมได้ ส่งผลให้ชาวนาส่วนใหญ่ประสบปัญหาการเป็นหนี้เพิ่มสูงขึ้น เกิดเป็นปัญหาหนี้สินชาวนาจากการขาดทุนการทำนาซ้ำซาก

วิธีแก้ไขปัญหานี้ในขั้นแรกชาวนานำที่ดินทำกินไปจำนองกับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ หรือ ธกส. จากการช่วยเหลือกลไกการเงินของรัฐเพื่อให้ชาวนานำเงินที่ได้จากการกู้ไปลงทุนทำนาต่อในปีต่อไปได้ ชาวนาคาดหวังว่าพวกเขาจะได้กำไรจากการขายข้าวมาเพื่อชำระหนี้และไถ่ถอนที่ดินทำกินกลับคืนมา แต่ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงคือชาวนาส่วนใหญ่ไม่สามารถนำเงินมาไถ่ถอนที่ดินของตนได้ เพราะต้องแบกรับต้นทุนทำนาที่สูงขึ้นทุกปีขณะที่ราคาขายข้าวอยู่ในระดับต่ำ ประกอบกับค่าใช้จ่ายในครัวเรือน และค่าใช้จ่ายในการศึกษาของลูก ส่งผลให้เงินทุนจากการกู้ยืมเริ่มลดลงและหมดในเวลาต่อมา ชาวนาก็แก้ไขปัญหานี้ในขั้นที่สองคือการกู้ยืมเงินจากนอกระบบเพื่อนำมาจ่ายดอกเบี้ย ธกส. และเก็บไว้บางส่วนเพื่อลงทุนทำนาต่อไป (พงษ์ทิพย์ ลำราญจิตต์, 2564) จากต้นตอของปัญหานี้ชาวนายังไม่ได้ถูกแก้ไข รัฐก็พยายามช่วยเหลือให้ชาวนายังสามารถดำรงชีพอยู่ได้ด้วยวิถีการผลิตแบบนี้ผ่านนโยบายสาธารณะที่รัฐประกาศว่าเป็นนโยบายการช่วยเหลือชาวนา เช่น นโยบายการแทรกแซงราคา นโยบายพักชำระหนี้เกษตรกร นโยบายจำนำข้าว นโยบายประกันราคาข้าว นโยบายเงินช่วยเหลือชาวนา และอื่นๆ นโยบายของ

รัฐที่ได้กล่าวมามีลักษณะประคับประคอง หรือเป็นลักษณะเลี้ยงไข้ โดยที่ชาวนาไม่สามารถพึ่งพาหรือช่วยเหลือตนเองได้ ในที่สุดที่ดินทำกินของชาวนาก็ถูกยึด หลังจากชาวนาไม่มีที่ดินทำกินก็มีบางส่วนเลิกอาชีพทำนาและผันตัวไปรับจ้างในเมืองหลวง แต่ก็มีชาวนาสวนหนึ่งยังทำอาชีพทำนาต่อไปด้วยการเช่านาทำกิน แต่ต้นทุนของปัญหายังไม่ได้ถูกแก้ไขจนทำให้ชาวนามีหนี้สินล้นพ้นตัวยากที่จะแก้ไขปัญหานี้สินได้ด้วยตนเอง (ทิพวัลย์ สีจันทร์, 2546)

ภาวะที่รัดตึงชาวนาจากการผลิตข้าวแบบใช้สารเคมี ประกอบกับการเคลื่อนไหวของเกษตรกรทางเลือกเริ่มส่งกระแสแรงขึ้น ด้วยปัจจัยผลักดันหลักใหญ่ๆ มีอยู่ 2 ประการคือ 1) ปัญหาสุขภาพทั้งของชาวนาและผู้บริโภค และ 2) แรงผลักดันจากความต้องการจากตลาดการค้าในต่างประเทศ หนุนเสริมให้การทำเกษตรทางเลือกต่างๆ โดยเกษตรกรอินทรีย์เป็นหนึ่งในทางเลือกนั้น และก่อร่างสร้างตัวเป็นเครือข่ายชาวนาเกษตรอินทรีย์ที่ส่งเสริมกันในเครือข่ายเกิดเป็นวิถีเกษตรอินทรีย์ขึ้นในประเทศไทย

แต่การต่อสู้ของชาวนาเกษตรอินทรีย์เพื่อให้มีพื้นที่ขึ้น ทั้งการผลิตและการจำหน่าย ก็ยังมีความยากลำบากในทุกกระบวนการของการผลิตข้าวอินทรีย์ การขายผลผลิต และการรักษามาตรฐานข้าวอินทรีย์ การต่อสู้ของชาวนาอินทรีย์ไม่สามารถต่อสู้โดยลำพังได้ แต่จำเป็นต้องรวมกลุ่มในรูปแบบของเครือข่ายอินทรีย์เพื่อช่วยเหลือกันและกัน ให้ลดปัจจัยเสี่ยงที่ไม่แน่นอนจากนโยบายรัฐ เช่น โครงการจำนำข้าว โครงการนาอินทรีย์ล้านไร่ เป็นต้น โดยโครงการดังกล่าวดึงดูดให้ชาวนาทำตามโครงการของรัฐ แต่เมื่อโครงการจบลงกลับทำให้ชาวนาอ่อนแอลง ไม่สามารถยืนด้วยตัวของตัวเองได้เพราะหวังแค่การช่วยเหลือจากภาครัฐแต่เพียงอย่างเดียว จึงมีประเด็นของการศึกษาอำนาจที่มีผลต่อวิถีของชาวนาไทย และอำนาจที่มีผลต่อวิถีของชาวนาไทย โดยสามารถสรุปเป็นประเด็นได้ดังต่อไปนี้ คือ

ข้อ 1) รัฐเชื่อว่าตัวเองมีอำนาจ สามารถครอบงำชาวนาในกระบวนการผลิตข้าว (ภายใต้การช่วยเหลือของรัฐ นับตั้งแต่ปฏิวัติเขียว)

ข้อ 2) อำนาจของรัฐได้ลดทอนความเป็นอิสระของชาวนา

ข้อ 3) อำนาจในการจัดการตลาด การบริหารการจัดการข้าว การต่อรองราคา อำนาจทั้งระบบของข้าวอยู่ในมือรัฐ

ขอบเขตการศึกษา เริ่มต้นจากจุดเปลี่ยนของเกษตรกรรมในช่วงอดีตตั้งแต่ปฏิวัติเขียวในประเด็นการผลิตแบบเกษตรดั้งเดิม ซึ่งเป็นจุดเปลี่ยนของประเทศไทย หรือในหลายๆ เรื่อง เช่น การมีอยู่ของกรมการข้าว การปฏิวัติเขียวที่เกิดขึ้นทำให้วิถีการผลิตของชาวนาเปลี่ยนแปลงไปและทำให้ชาวนาติดกับดัก เกิดปัญหาไม่มีที่สิ้นสุดกับชาวนา ในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงการจัดการของรัฐ ในเรื่องของการช่วยเหลือเกษตรกร เช่น การจำนำข้าว โครงการนาแปลงใหญ่ และข้าวเกษตรอินทรีย์ล้านไร่ เป็นการทบทวนนโยบายช่วยเหลือของรัฐดังกล่าวว่าเป็นปัจจัยหรือบริบทอะไรที่ทำให้ชาวนาเกษตรอินทรีย์ตื่นรู้และเปลี่ยนวิถีการผลิตแบบเคมีมาเป็นเกษตรอินทรีย์

จากที่กล่าวมาข้างต้น ตั้งแต่วิถีการผลิตแบบดั้งเดิม มาสู่การผลิตแบบสมัยใหม่ วิถีการผลิตของชาวนาได้รับการแทรกแซงจากกลไกตลาดและนโยบายรัฐที่พยายามให้การช่วยเหลือ อาจกล่าวได้ว่ารัฐได้ใช้

อำนาจที่มีอยู่ เพื่อผลักดันให้ชาวนาพ้นจากความยากจนและมีวิถีชีวิตที่ดีขึ้น แต่พร้อมกันนั้น ภาวะของความยากจน การไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ทำให้ชาวนาบางกลุ่มเลือกการเกษตรทางเลือกที่จะผลักดันตนเองให้พ้นจากการพึ่งพิงรัฐ มาสู่ความสามารถในการพึ่งตนเองและทรัพยากรที่สามารถหาได้จากสภาพแวดล้อม การทำนาดังกล่าวอยู่ในรูปแบบของ “เกษตรอินทรีย์” ดังนั้นบทความชิ้นนี้ที่ว่าด้วยวิถีของชาวนาไทยและการตื่นรู้ของชาวนาอินทรีย์ในประเทศไทย จึงมีประเด็นวัตถุประสงค์ในการศึกษาได้ดังต่อไปนี้

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาอำนาจที่มีผลต่อวิถีของชาวนาไทย
2. เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงวิถีของชาวนาไทยไปสู่การตื่นรู้ของชาวนาเกษตรอินทรีย์ในประเทศไทย

ระเบียบวิธีการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

1. การเลือกพื้นที่การศึกษา

ผู้วิจัยได้คัดเลือกพื้นที่ในการศึกษาชาวนาอินทรีย์ในจังหวัดยโสธรและจังหวัดสุรินทร์ ซึ่งจังหวัดยโสธรเป็นพื้นที่ที่ปลูกข้าวอินทรีย์มากที่สุดในประเทศไทย มีพื้นที่ปลูกข้าวอินทรีย์จำนวน 55,951.25 ไร่ เป็นลำดับที่ 1 และจังหวัดสุรินทร์มีพื้นที่ปลูกข้าวอินทรีย์จำนวน 37,961 ไร่ เป็นลำดับที่ 4 (กองตรวจสอบรับรองมาตรฐานข้าวและผลิตภัณฑ์ กรมการข้าว, 2565) โดยพื้นที่จังหวัดยโสธรและจังหวัดสุรินทร์ยังเป็นจุดเริ่มต้นของการเพาะปลูกข้าวอินทรีย์ในประเทศไทยเพื่อส่งออกไปยังต่างประเทศอีกด้วย (วิฑูรย์ ปัญญากุล, 2555)

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ใช้เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลดังต่อไปนี้

2.1 การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) โดยใช้เทคนิคการแนะนำต่อ (Snow Ball) เนื่องจากการสัมภาษณ์เชิงคุณภาพนั้น แท้จริงคือกระบวนการสร้างข้อมูลรูปแบบหนึ่ง ผู้สัมภาษณ์และผู้ให้สัมภาษณ์ต่างมีบทบาทในการเรียบเรียงข้อมูลขึ้นมา แบบสัมภาษณ์จึงเน้นการกำหนดประเด็นเพื่อเป็นหัวข้อสนทนาระหว่างผู้วิจัยกับผู้ให้สัมภาษณ์ เพื่อให้ทราบถึงที่มาของการจัดการศึกษา รูปแบบ วิธีการและผลจากการดำเนินงานของการบริหารจัดการกลุ่มเครือข่ายชาวนาเกษตรอินทรีย์ แนวคำถามไม่มีโครงสร้างที่แน่นอนตายตัว (Unstructured Interview) เพื่อให้มีความยืดหยุ่น สามารถปรับเปลี่ยนให้ตรงตามวัตถุประสงค์มากที่สุด

2.2 การสัมภาษณ์กลุ่ม (Focus Group Discussion) กับกลุ่มตัวอย่างที่รวมกลุ่มอย่างน้อย 5-7 คน เพื่อรวบรวมข้อมูล ความคิดเห็น กระบวนการมีส่วนร่วม รวมถึงความรู้สึกที่ได้เข้าร่วมและเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มเครือข่ายชาวนาเกษตรอินทรีย์

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้เก็บรวบรวมข้อมูลจาก 2 แหล่ง ได้แก่

3.1 แหล่งข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) รวบรวมการจดบันทึก การบันทึกเสียงที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยลงพื้นที่สัมภาษณ์และเก็บข้อมูล ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยนำข้อมูลที่ได้นำมาดำเนินการตีความหมายด้วยกระบวนการดังต่อไปนี้

1) การลดทอนข้อมูล (Data reduction) ดำเนินการเรียบเรียงเฉพาะข้อมูลที่สำคัญซึ่งได้จากการสัมภาษณ์ เชิงลึกจากประชากรเป้าหมาย

2) การจัดระเบียบข้อมูล (Data display) ทำการจัดหมวดหมู่ของข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก โดยกำหนดให้ประเด็นที่มีคำตอบคล้ายกันอยู่ในกลุ่มเดียวกัน

3) การค้นหาข้อสรุปและตีความของข้อมูลในรูปแบบพรรณนาตามแนวคิดทางการวิจัยที่กำหนดไว้

4) ทำการสรุปผลพรรณนาข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกเพื่อบรรยายให้เป็นสภาพตามความเป็นจริงของความคิดเห็นที่สัมภาษณ์ได้จากกลุ่มเป้าหมาย และเขียนรายงานสรุปในลักษณะของการพรรณนาความในลักษณะขององค์รวม

3.2 แหล่งข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary data) เป็นการนำข้อมูลที่รวบรวมไว้ก่อนแล้วมาใช้ในรูปของแนวคิด ทฤษฎี โดยรวบรวมจากการค้นคว้าเอกสารบทความวิชาการ หนังสือ วารสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนสิ่งพิมพ์ และสื่อออนไลน์

4. การตรวจสอบความเชื่อมั่นของข้อมูล

4.1 การตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) เพื่อเปรียบเทียบข้อค้นพบของปรากฏการณ์ที่ศึกษาในมุมมองที่แตกต่างกัน (เอี่ยมพร หลินเจริญ, 2555) ได้แก่

1) การตรวจสอบจากผู้วิจัยหรือผู้เก็บข้อมูล (Investigator triangulation) โดยเปรียบเทียบว่าได้ค้นพบสิ่งที่เหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร

2) การตรวจสอบวิธีการเก็บข้อมูล (Method triangulation) เป็นการนำข้อมูลที่รวบรวมมาจากหลายวิธีทั้งเอกสาร การสัมภาษณ์ การสังเกต มาพิจารณาความสอดคล้องของข้อมูล

3) การตรวจสอบทฤษฎี (Theory triangulation) เพื่อให้แน่ใจว่าทฤษฎีที่ใช้อ้างอิงมีอิทธิพลต่อข้อค้นพบจริง ๆ ด้วยการตีความข้อมูลจากหลากหลายมุมมองผ่านแนวคิดทฤษฎีที่แตกต่างกัน

4.2 การตรวจสอบความสมบูรณ์ครบถ้วนของข้อมูล ข้อมูลส่วนใหญ่มาจากการสังเกตและสัมภาษณ์เชิงลึก ทั้งที่เป็นความคิดเห็น การบอกเล่าเหตุการณ์ หรือข้อมูลที่เป็นรายละเอียด เพื่อให้มีความสมบูรณ์ครบถ้วน จำเป็นต้องตั้งข้อสงสัยไว้ก่อน และใช้แนวทางตรวจสอบ (รัตนะ บัวสนธ์, 2556) ดังต่อไปนี้

1) ตรวจสอบจากผู้วิจัย โดยถามตนเองว่า เรื่องที่ได้รับฟังจากผู้ให้ข้อมูล มีความเป็นไปได้มากน้อยเพียงใด

2) ตรวจสอบจากผู้ให้ข้อมูล ว่าเป็นบุคคลที่น่าเชื่อถือมากน้อยเพียงใด

3) ตรวจสอบอคติผู้ให้ข้อมูล ว่ามีอคติส่วนตัว หรือโน้มเอียงไปทางใดทางหนึ่งหรือไม่ ต้องนำข้อมูลจากบุคคลกลุ่มต่าง ๆ มาเปรียบเทียบกับข้อมูลของฝ่ายที่เป็นกลางหรือฝ่ายนำข้อมูลที่ได้จากกลุ่มต่าง ๆ มาเปรียบเทียบความเหมือน และความแตกต่างของเรื่องราวที่ได้รับฟัง

5. ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้จำกัดขอบเขตไว้ 3 ด้านดังนี้คือ

5.1 ด้านเนื้อหา ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตด้านเนื้อหาการวิจัย 2 ประเด็น คือ

1) เพื่อศึกษาอำนาจที่มีผลต่อวิถีของชาวนาไทย

2) เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงวิถีของชาวนาไทยไปสู่การตื่นรู้ของชาวนาเกษตรอินทรีย์ในประเทศไทย

5.2 ด้านหน่วยการศึกษา ผู้วิจัยเลือกศึกษา 1 หน่วยการศึกษาคือ เครือข่ายเกษตรอินทรีย์ในประเทศไทย

5.3 ด้านระยะเวลา

ระยะเวลาทั้งหมดที่ใช้ในการศึกษาวิจัย เริ่มต้นแต่วันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ.2564 ถึงวันที่ 31 มีนาคม พ.ศ.2567 รวมเป็นระยะเวลาทั้งสิ้น 2 ปี 11 เดือน

ผลการวิจัย

การศึกษาเรื่อง วิถีของชาวนาไทยและการตื่นรู้ของชาวนาอินทรีย์ในประเทศไทย มีผลการวิจัยดังต่อไปนี้

1. นับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 เกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2504 เป็นต้นมา วิธีการผลิตข้าวได้ถูกเปลี่ยนแปลงจากวิธีการผลิตแบบดั้งเดิมไปเป็นวิธีการผลิตในเชิงพาณิชย์แบบเต็มตัว นอกจากนี้แล้วการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิต ยังเกิดจากอีกหลายปัจจัย เช่น 1) ความต้องการข้าวของตลาดโลกที่เพิ่มสูงขึ้น 2) ชาวนาต้องการชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น 3) การแทรกแซงของรัฐผ่านกลไกรัฐและนโยบายรัฐ ปัจจัยทั้ง 3 ที่ได้กล่าวมานำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตครั้งใหญ่ของชาวนาไทย และการก่อตั้งกรมการข้าวเพื่อพัฒนาพันธุ์ข้าวให้ได้ปริมาณผลผลิตที่เพิ่มสูงขึ้น เพื่อตอบสนองตลาดข้าวโลกและกลุ่มทุนเอกชนหรือทุนนิยม จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทยที่เริ่มต้นขึ้นในปี พ.ศ. 2504 เป็น

แผนพัฒนาฯ ที่ร่างขึ้นโดยผู้เชี่ยวชาญของธนาคารโลก มีเป้าหมายเพื่อผลักดันและเปลี่ยนแปลงการผลิตจากเกษตรกรรมแบบเดิมไปสู่การผลิตสินค้า การใช้โครงสร้างพื้นฐานต่างๆ เพื่อส่งเสริมให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เช่น ระบบชลประทานที่ถูกออกแบบขึ้นมาเพื่อให้ปลูกข้าวได้หลายครั้ง เป็นต้น

การปฏิวัติเขียวในประเทศไทยได้เปลี่ยนการเกษตรแบบเดิมไปสู่เกษตรแบบปฏิวัติเขียว ชาวนาไทยมีการใช้ปุ๋ยเคมีมากที่สุดหลังช่วง พ.ศ.2520 เนื่องจากการพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐาน เช่น การพัฒนาถนนหรือคมนาคม และมีความเชื่อมโยงกับการจัดตั้ง ธ.ก.ส. ปี พ.ศ.2509 และกรมส่งเสริมการเกษตรเมื่อปี พ.ศ. 2511 ทั้ง 2 หน่วยงานมีบทบาทสำคัญที่ทำให้เกษตรกรใช้ปัจจัยการผลิตที่เป็นเคมีสังเคราะห์ เพราะในช่วงต้นของ ธ.ก.ส. มีการให้สินเชื่อเป็นสิ่งของหรือปัจจัยการผลิต จนกระทั่ง ธ.ก.ส. มาตั้ง สกต. คือ สหกรณ์การตลาดลูกค้า รัฐได้ให้การสนับสนุนสร้างสถาบันวิจัย เช่น สถาบันวิจัยการเกษตรระหว่างประเทศ รวมถึงมหาวิทยาลัยอื่น ๆ เช่น มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เพื่อสร้างองค์ความรู้ การฝึกอบรม และสร้างนักวิชาการรุ่นใหม่เพื่อผลักดันเรื่องการปฏิวัติเขียว พัฒนาสายพันธุ์ข้าว เป็นต้น

แต่การมีต้นทุนการผลิตที่สูงเป็นปัญหาใหญ่ของชาวนา ปัญหานี้ถูกเชื่อมโยงกับระบบทุนของพ่อค้าขายปุ๋ย และยาเคมี ในวิธีการผลิตในปัจจุบันยังสร้างปัญหาให้แก่ชาวนา เช่น ปัญหาต้นทุนปุ๋ยเคมีและสารเคมีเพิ่มสูงขึ้น ปัญหาต้นทุนการผลิตสูงแต่ขายผลผลิตได้ในราคาต่ำส่งผลให้ชาวนาขาดทุนซ้ำซาก ปัญหาสุขภาพจากการใช้สารเคมีจากยาฆ่าหญ้าและแมลง เป็นต้น จากปัญหาที่กล่าวมาข้างต้น แม้จะเกิดขึ้นกับชาวนาส่วนใหญ่ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าชาวนาทุกคนจะอยู่ในสภาพเช่นนี้ โดยเฉพาะหากแบ่งกลุ่มของชาวนาเป็นรายใหญ่ ซึ่งมักจะเป็นเจ้าของต้นทุนการผลิต ซึ่งก็คือที่นา เครื่องจักรกล และอื่นๆ ในขณะที่ชาวนาอีกกลุ่มหนึ่งคือชาวนารายย่อย แม้ปัญหาของแต่ละกลุ่มจะแตกต่างกัน แต่กลุ่มที่หนักที่สุดคือชาวนารายย่อย ปัญหาที่พบคือ การปลูกพืชเชิงเดี่ยว การพึ่งพาที่ดินคนอื่น (ที่ดินน้อย ต้องเช่าที่ดินเพิ่ม) การพึ่งพาแรงงานและเทคโนโลยี นอกจากนั้นความผันผวนของราคาข้าว ล้วนเป็นปัจจัยที่ทำให้ชาวนารายย่อยเกิดความเสี่ยงในอาชีพของตนหรืออาจกล่าวได้ว่าชาวนารายย่อยคือกลุ่มเปราะบางที่สุดในสังคมชาวนา

2. การก่อเกิดเกษตรอินทรีย์ในภาคอีสานเริ่มต้นที่จังหวัดสุรินทร์ เพราะเกิดจากอิทธิพลของแนวคิดของยุโรปซึ่งมาพร้อมกับองค์กรนอกภาครัฐ หรือ NGO ที่มาทำงานร่วมกับหลวงพ่อนาน และหลวงพ่อนานกับชาวบ้านทำธนาคารข้าว หรือ สหบาลข้าวร่วมกัน และเริ่มทำเกษตรอินทรีย์ร่วมกับองค์กรนอกภาครัฐจากประเทศสวีเดนแลนด์ในขณะนั้น แต่ในด้านความรู้เรื่องเกษตรอินทรีย์มีการพัฒนาในทวีปยุโรปมาก่อนแล้ว ในขณะที่ประเทศไทยเพิ่งจะมีการนำแนวคิดเกษตรอินทรีย์มาปรับใช้กับวิถีการผลิตดั้งเดิม และในระหว่างนั้นมีการชุมนุมของสมัชชาคนจน 99 วัน ในการชุมนุมครั้งนั้นมีการเจรจาระหว่างเครือข่ายเกษตรกับกระทรวงเกษตรฯ หลังเหตุการณ์นั้น กระทรวงเกษตรฯ ได้บรรจุเกษตรทฤษฎีใหม่มาอยู่ในเอกสารทางการของรัฐบาล ภายใต้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 เขียนไว้ว่า ประเทศไทยจะพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนให้ได้ 20% ของพื้นที่การเกษตร เกษตรกรรมยั่งยืน หมายถึง เกษตรอินทรีย์ เกษตรผสมผสาน เกษตรธรรมชาติ วนเกษตร และเกษตรทฤษฎีใหม่ เป็นต้น

สิ่งที่ทำให้เกษตรกรตื่นรู้และสนใจการทำเกษตรอินทรีย์ คือ 1) ราคาข้าวอินทรีย์ที่สูงกว่าราคาข้าวทั่วไป 2) ต้นทุนการผลิต เพราะระบบการผลิตเกษตรทั่วไปมีต้นทุนสูง 3) ปัญหาสุขภาพ เพราะการทำเกษตรเคมีทำให้เกิดปัญหาสุขภาพซึ่งมีสาเหตุจากการใช้สารเคมี ยาฆ่าแมลง ยาฆ่าหญ้า เกษตรกรจึงหันกลับมาทำเกษตรอินทรีย์ จากข้อมูลพบว่าประเทศไทยมีพื้นที่ทำเกษตรเป็นอันดับที่ 48 ของโลก แต่ใช้สารเคมีเป็นอันดับที่ 4 หรือ 5 ของโลก (เครือข่ายเตือนภัยสารเคมีกำจัดศัตรูพืช (Thai-PAN), 2560) มีสารเคมีที่ตกค้างอยู่ในสิ่งแวดล้อม เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา ตำบลใดที่มีการใช้สารเคมีปริมาณมากก็ไม่มีสัตว์น้ำ หากเกษตรกรต้องการอยู่รอดจึงต้องทำเกษตรอินทรีย์และบริโภคอาหารที่ปลอดภัย

ดังนั้น การทำเกษตรอินทรีย์จะช่วยแก้ไขปัญหาคความยากจน ความเจ็บป่วยเพราะสารเคมีในเลือด ลดลง และทำให้ระบบนิเวศดีขึ้น เกษตรอินทรีย์เป็นทางออกของเกษตรกร ทำให้มีรายได้ ไม่มีหนี้สิน เช่น หมู่บ้านแห่งหนึ่งที่จังหวัดสุรินทร์ มีเกษตรกรครึ่งหนึ่งของหมู่บ้านทำเกษตรอินทรีย์ หลังจากนั้นเริ่มขยายการทำเกษตรอินทรีย์เพิ่มขึ้น มีการเปิดตลาดสีเขียวในเมืองแล้วนำผลผลิตมาขาย มีรายได้ต่อเนื่อง หากเปรียบเทียบกับเกษตรทั่วไป นาข้าวเคมีได้รายได้ปีละครั้ง แต่ทำเกษตรอินทรีย์สามารถทำได้ทั้งปลูกข้าวอินทรีย์ แต่ยังสามารถปลูกผัก เลี้ยงเป็ด ไก่ แล้วนำมาแปรรูป จากระยะเวลาที่ผ่านมามีพบว่า เกษตรกรมีสุขภาพดีขึ้น จากการสำรวจจากโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล (รพ.สต.) พบว่า คนในหมู่บ้านที่ทำเกษตรอินทรีย์ไม่มีโรคประจำตัวเลย ดังนั้น การทำเกษตรอินทรีย์ทำให้สารเคมีในเลือดลดลง เพราะการทำนาเกษตรอินทรีย์ เกษตรกรต้องขยัน มีการขยับออกกำลังกาย ทำให้สุขภาพดีขึ้น เพราะการทำเกษตรอินทรีย์อยู่ในสิ่งแวดล้อมดี อาหารดี สุขภาพดี และเป็นสังคมเกษตรอินทรีย์ ทำให้สุขภาพจิตดี

นอกจากนี้การรวมกลุ่มกันเป็นสิ่งจำเป็นมาก ทำให้คนที่ทำเกษตรอินทรีย์มีความมั่นใจในการตัดสินใจของตนเองมากขึ้น การทำเกษตรอินทรีย์จึงต้องอาศัยข้อมูลจากนักพัฒนาจากองค์กรนอกภาครัฐ (NGO) เพื่อเข้ามาสนับสนุน แลกเปลี่ยนความรู้ ทดลองทำตามตัวอย่างที่ทำสำเร็จ ไม่ใช่สารเคมี จึงเกิดความเชื่อมั่นว่า เกษตรอินทรีย์สามารถเป็นทางเลือกในการทำเกษตรได้

การอภิปรายผล

1) จากสถิติความยากจนของชาวนา พบว่า ชาวนาในภาคอีสานและภาคเหนือมีรายได้เฉลี่ยต่ำที่สุดในประเทศไทย โดยปัจจัยที่มีผลต่อความยากจนของครัวเรือนเกษตรกร มีจำนวน 9 ตัวแปร ได้แก่ ภูมิภาค เขตชลประทาน อายุของหัวหน้าครัวเรือน ระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน จำนวนสมาชิกในครัวเรือน อัตราการเป็นภาระ พื้นที่ทำการเกษตร ทรัพย์สินสุทธิของครัวเรือน และจำนวนหนี้สินของครัวเรือน เป็นต้น (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2556/57) ซึ่งปัจจัยเหล่านี้บ่งชี้ให้เห็นถึงปัญหาความยากจนของชาวนาอันยาวนานที่ยังไม่ได้ถูกแก้ไข ปัจจุบันมีชาวนาที่มาขึ้นทะเบียนเกษตรกร อยู่ราว 4.8 ล้านคน ในปี พ.ศ.2564 และพบว่าร้อยละ 90 ของครัวเรือนเกษตรกรมีหนี้สินเฉลี่ย 450,000 บาท และเกินครึ่งอยู่ในโครงการพักหนี้เกษตรกร

รายได้ครัวเรือนในภาคเกษตรกรรม พบว่า ปี 2558-2559 ครัวเรือนเกษตรมีรายได้สุทธิครัวเรือนเฉลี่ย 101,978 บาทต่อคนต่อปี ขณะที่ในปี 2562-2563 ครัวเรือนเกษตรมีรายได้สุทธิครัวเรือนเฉลี่ย 89,802 บาทต่อคนต่อปี และมีเงินช่วยเหลือด้านการเกษตรจากรัฐบาลเฉลี่ยจาก 338 บาทต่อคนต่อปี เพิ่มขึ้นเป็น 3,305 บาทต่อคนต่อปี (องค์การกระจายเสียงและแพร่ภาพสาธารณะแห่งประเทศไทย, 2566) จะเห็นได้ว่ารายได้ครัวเรือนลดลงต่อเนื่องและรัฐก็ต้องเข้ามาช่วยเหลือเงินให้แก่เกษตรกรเพิ่มขึ้นเกือบ 10 เท่า สะท้อนให้เห็นความสามารถในการหารายได้ของชาวนาที่มีอุปสรรคปัญหาในหลายๆ เรื่อง เช่น ชาวนาอายุมากขึ้น ต้นทุนการผลิตเพิ่มสูงขึ้น การเช่าที่ดินทำกิน เป็นต้น และจากข้อมูลสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ปี 2564 ระบุว่า มีพื้นที่ถือครองเพื่อทำเกษตรกรรม 149,745,431 ไร่ เป็นที่ดินของตัวเอง 72,354,962 ไร่ หรือประมาณ 48.32 % ที่เหลือเป็นที่ติดจำนอง ที่เช่า ฝากขาย หรือประเภทอื่น ๆ

อย่างไรก็ตาม แหล่งที่มารายได้ของชาวนามีความยืดหยุ่นทางการเงินในระดับหนึ่ง ถึงแม้อาชีพปลูกข้าวจะเป็นอาชีพหลักของชาวนา แต่ชาวนายังสามารถทำอาชีพอื่น ๆ เช่น อาชีพรับจ้างทั่วไป อาชีพกรรมกรก่อสร้าง พ่อค้าแม่ค้า เป็นต้น (ยศ สันตสมบัติ, 2546) หรืออาจกล่าวได้ว่าชาวนาได้เปลี่ยนจากอาชีพเชิงเดี่ยวไปเป็นผู้ประกอบการชาวนาแล้ว (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2559) เพื่อประกอบเป็นรายได้เสริมได้ในช่วงเวลาว่างหลังจากการทำนาหรือหลังฤดูเก็บเกี่ยวประมาณ 5 เดือน จากที่ได้กล่าวมาชาวนาส่วนใหญ่มีหนี้สินล้นพ้นตัวและไม่มีความสามารถที่จะแก้ไขได้ด้วยตนเอง รัฐจำเป็นต้องเข้ามาช่วยเหลือชาวนาให้หลุดจากหนี้สินเสียก่อน เช่น การช่วยเหลือเรื่องการปรับโครงสร้างหนี้ชาวนา การพักชำระหนี้ระยะยาว เป็นต้น

2) ปัญหาหนี้สินและปัญหาสุขภาพเป็นปัญหาที่ทำให้ชาวนาเกษตรอินทรีย์เกิดการตื่นรู้และเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตแบบใช้สารเคมีมาสู่เกษตรอินทรีย์เพื่อต้องการแก้ไขปัญหาและหาทางออก โดยปัจจัยสำคัญต่อความสามารถในการพึ่งตนเองและทรัพยากรที่สามารถหาได้จากสภาพแวดล้อม การทำนาในรูปแบบของเกษตรอินทรีย์มีอยู่ 3 ปัจจัย ได้แก่ 1) การบริหารทรัพยากรดิน น้ำ พันธุ์ข้าว 2) ตลาดค้าข้าวที่มีความเป็นธรรม และ 3) องค์ความรู้ของชาวนา ทั้ง 3 ปัจจัยนำไปสู่การบริหารจัดการทรัพยากรใหม่ของชาวนาอินทรีย์ หากสามารถทำให้ชาวนามีองค์ความรู้และความสามารถ จะช่วยรักษาพันธุกรรมของข้าวได้ พันธุกรรมของข้าวนี้จำเป็นว่าเป็นรากฐานที่สำคัญต่ออนาคต เนื่องจากสายพันธุ์ที่หลากหลายจะทำให้มีสายพันธุ์ข้าวที่หลากหลายและสามารถปลูกได้หลายสภาพอากาศ นอกจากองค์ความรู้เรื่องสายพันธุ์ข้าว ปุ๋ย และทรัพยากรดินแล้ว องค์ความรู้เรื่องการเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศ (Climate Change) ถือว่าเป็นความรู้ที่มีความสำคัญประการหนึ่ง เนื่องจากเป็นความรู้ใหม่และมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ทำให้ไม่สามารถนำภูมิปัญญาหรือความรู้เดิมมาปรับใช้ได้เพียงอย่างเดียว แต่ต้องผสมผสานทั้งความรู้ใหม่และภูมิปัญญาท้องถิ่นควบคู่กัน จึงจะสามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน รวมถึงปัญหาที่อาจเกิดขึ้นในอนาคตได้ นอกจากนี้ ปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งในการปลูกข้าวอินทรีย์คือ ดิน หากดินมีความอุดมสมบูรณ์ มีปริมาณน้ำที่เหมาะสม จึงไม่จำเป็นต้องเพิ่มปุ๋ยอินทรีย์หรือปุ๋ยวิทยาศาสตร์ลงในดินเลย

ในประเด็นสุขภาพ การทำเกษตรอินทรีย์ทำให้สารเคมีในเลือดลดลง เพราะการทำนาเกษตรอินทรีย์ เกษตรกรต้องขยัน มีการขยับออกกำลังกาย ทำให้สุขภาพดีขึ้น เพราะการทำเกษตรอินทรีย์อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี อาหารดี สุขภาพดี และเป็นสังคมเกษตรอินทรีย์ ทำให้สุขภาพจิตดี บรรยากาศของตลาดสีเขียวเป็นตลาดที่ชุมชนจัดตั้งกันขึ้นมาเอง เพื่อกระจายสินค้าและผลผลิตอินทรีย์ให้คนในชุมชน มีความแตกต่างจากตลาดทั่วไป มีความอบอุ่น เป็นมิตร ในจังหวัดสุรินทร์เริ่มมีการขยายเรื่องร้านค้าเกษตรอินทรีย์ มีผู้สนใจสินค้าเกษตรอินทรีย์มากขึ้น ต่อมาเริ่มมีการจัดการวางแผนในโรงเรียน เมื่อผลิตแล้ว ผลผลิตที่เหลือเข้าสู่ร้านค้า และชุมชน จุดแข็งของเกษตรอินทรีย์นอกจากความปลอดภัย คือ รสชาติของความเป็นสินค้าเกษตรอินทรีย์ ผักอินทรีย์มีทั้งความกรอบ หวาน และสดใหม่ ซึ่งแตกต่างจากผักตามตลาดสดทั่วไป

สรุป

สรุปจากการศึกษาพบว่า 1) อำนาจที่มีผลต่อวิถีของชาวนาไทย เกิดจากการใช้อำนาจการผลิตในวิถีการทำนาของรัฐ คือการใช้อำนาจมาจัดกระทำในทุกมิติของการทำนา และวิถีของเกษตรอินทรีย์ก็รวมอยู่ในนั้นด้วย ท่ามกลางการเปลี่ยนผ่านของประวัติศาสตร์ การปฏิบัติเขียว การจัดการพันธุ์ข้าวของรัฐ การจัดการทรัพยากรที่ดิน แหล่งน้ำ ซึ่งกระบวนการดังกล่าวใช้อำนาจผ่านนโยบายทางเศรษฐกิจ การเมือง และการเมืองระหว่างประเทศ เป็นผู้จัดการอำนาจในภาคการเกษตรในประเทศไทย

จากการใช้อำนาจของรัฐบาลในด้านการเกษตรส่งผลให้เกิดผลกระทบต่อเกษตรกร ไม่ว่าจะเป็นการผลักดันตลาดเสรี การกระตุ้นเรื่องการค้าเสรี การเปลี่ยนพันธุ์ข้าวเป็นพันธุ์ข้าวจากสถาบันวิจัยข้าวระหว่างประเทศ (IRRI) จากการผลักดันของรัฐ เกษตรกรไทยจึงหันมาทำการเกษตรเชิงเดี่ยวเพื่อการส่งออกมากกว่าความต้องการด้านอาหาร หรือการพัฒนาความรู้หรือภูมิปัญญาดั้งเดิมด้านการทำนาและด้านการเกษตร ความคิดเห็นด้านการพัฒนาระหว่างรัฐบาลและเกษตรกรไม่ตรงกัน รัฐมองว่าชาวนาเป็นผู้ด้อยความรู้ จึงส่งเสริมการศึกษาโดยเน้นการใช้สารเคมีในการทำเกษตรกรรมมากกว่าการพัฒนาความรู้เกษตรกรดั้งเดิมให้แข็งแกร่งขึ้น

อำนาจความรู้ในทัศนะของมิเชล ฟูโกต์ (Foucault, M., 1980 and 1983b) สามารถอธิบายได้ว่า ในวิถีของชาวนาไทย รัฐครอบครองอำนาจอย่างเบ็ดเสร็จ โดยใช้ความรู้ผ่านกระบวนการของศาสตร์ หรือวิชา วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี งานวิจัย องค์ความรู้สมัยใหม่ต่าง ๆ ผ่านกลไกเชิงอำนาจในการครอบครองความคิด จิตวิญญาณ และโน้มน้าวใจ เป็นการทำงานของรัฐที่ผ่านฐานความรู้จนเป็นส่วนสำคัญของอุดมการณ์และทำให้เกิดสำนึกในเรื่องของชนชั้น รัฐใช้กลไกทางการค้า การเมืองและทำให้เกิดความเป็น

สมัยใหม่ทำให้เกิดการบังคับ แต่เป็นการทำงานเชิงอุดมการณ์ของการปลูกข้าวแบบปัจจุบันที่ยืนอยู่บนฐานความรู้แบบเกษตรที่ใช้สารเคมีด้วยกัน จนเกิดเป็นอุดมการณ์ที่ผสานเข้าไปในจิตสำนึกและความเคยชิน จนชาวนาทั่วประเทศต่างยอมรับเอาความเปลี่ยนแปลงนี้ นั่นคือ การปฏิวัติเขียว

2) การเปลี่ยนแปลงวิถีของชาวนาไทยไปสู่การตื่นรู้ของชาวนาเกษตรอินทรีย์ในประเทศไทย เกิดจากปัญหาสุขภาพทั้งผู้ปลูกและผู้บริโภค รวมถึงปัญหาหนี้สินชาวนา เกษตรอินทรีย์จึงเป็นทางออกของเกษตรกร ทำให้มีรายได้ ไม่มีหนี้สิน การที่ชาวนามองคํความรู้ระบบเกษตรอินทรีย์เป็นการคัดคุณภาพของเกษตรกร เกษตรกรที่ทำอินทรีย์ได้ มักเป็นเกษตรกรที่มีความรู้ระดับแนวหน้า เป็นคนที่เอาใจใส่ พิถีพิถัน ทำด้วยความรู้ความเข้าใจ แสดงให้เห็นว่า ผู้ที่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรอินทรีย์ต้องม้องคํความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ ทราบว่าต้องปลูกผักอย่างไร ต้องใส่ปุ๋ยตามระยะที่กำหนดอย่างไร ต้องใส่ปุ๋ยอะไร ทำอย่างไรให้ผักโตเร็ว เกษตรกรต้องม้องคํความรู้ทั้งเกษตรอินทรีย์และเกษตรเคมี เพียงแต่เกษตรอินทรีย์ต้องอาศัยเอาใจใส่มากกว่า โดยเฉพาะด้านสุขภาพ เพราะเกษตรเคมีทำให้เสียสุขภาพในระยะยาว ถึงแม้จะมีรายได้แต่เงินสะสมก็ต้องนำมาจ่ายค่ารักษาพยาบาล เกษตรกรเกิดการตื่นรู้และตระหนักว่า หากยังฝืนไปผลิตในระบบเกษตรเคมีสุดท้ายจะเห็นได้ว่า ผู้เสียชีวิตในชุมชนส่วนใหญ่เสียชีวิตจากโรคมะเร็ง ดังนั้น การทำเกษตรอินทรีย์จะช่วยแก้ไขปัญหาค่าความยากจน ความเจ็บป่วยเพราะสารเคมีในเลือดลดลง และทำให้ระบบนิเวศดีขึ้น เกษตรอินทรีย์จึงเป็นทางออกของเกษตรกรไทย

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะต่อภาครัฐ

1. ชาวนาส่วนใหญ่มีหนี้สินล้นพ้นตัวและไม่มีความสามารถที่จะแก้ไขหนี้ได้ด้วยตนเอง ดังนั้นรัฐจำเป็นต้องเข้ามาช่วยเหลือชาวนาให้หลุดจากหนี้สินเสียก่อน เช่น การช่วยเหลือเรื่องการปรับโครงสร้างหนี้ชาวนา การพักชำระหนี้ระยะยาว เป็นต้น

2. รัฐควรมีกระบวนการส่งเสริมชาวนาอินทรีย์ตั้งแต่การผลิต การตรวจสอบ ไปจนถึงการทำตลาด เช่น ที่ Big C ต่างจังหวัด มีการแบ่งพื้นที่ให้เกษตรกรนำผลผลิตมาขายเป็นรายย่อย ผลผลิตถูกส่งตรงมาถึงผู้บริโภคที่อยู่ในท้องถิ่น ดังนั้นรัฐบาลควรมีการกำหนดเป้าหมายของเกษตรอินทรีย์ในแผนพัฒนา และมีการกำหนดพื้นที่เป้าหมายของเกษตรอินทรีย์ไม่ให้ซ้ำกับพื้นที่เดิม คือการคัดแยกกลุ่มผู้ขายระหว่างกลุ่มเก่าและใหม่ โดยมีนโยบายในเชิงอุดหนุนให้กับกลุ่มเดิม และอุดหนุนกลุ่มใหม่อย่างเต็มที่ มีการจัดการเรื่องตลาด ดังนั้น กระทรวงพาณิชย์จึงควรเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลด้านการตลาดของเกษตรกร เกษตรอินทรีย์ว่า การตลาดจะเป็นอย่างไร จะสร้างความเข้มแข็งให้ตลาดเกษตรอินทรีย์ในอนาคตอย่างไร เป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2540). *แผนพัฒนาการเกษตรในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 - 2544)*. สืบค้นจาก https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=3783
- กองตรวจสอบรับรองมาตรฐานข้าวและผลิตภัณฑ์ กรมการข้าว. (2564). *ผลการตรวจประเมินระบบการผลิตข้าวอินทรีย์ แบบกลุ่ม โครงการส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์ ปี 2564/2565*. สืบค้นจาก <https://dric.ricethailand.go.th/page/13644>
- เครือข่ายเตือนภัยสารเคมีกำจัดศัตรูพืช (Thai-PAN). *รายงานสรุปการนำเข้าวัตถุอันตรายทางการเกษตรปี พ.ศ.2560*. สืบค้นจาก <https://thaipan.org/stat/728>
- สำนักงานคณะกรรมการอาหารและยา. *สถานการณ์การค้ายาต้านจุลชีพในประเทศไทย*. สืบค้นจาก <https://amrthailand.net/Home/Thailand>
- สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์สาธารณสุข. *แนวทางการเฝ้าระวังและสอบสวนเชื้อดื้อยาต้านจุลชีพ*. สืบค้นจาก <http://narst.dmsc.moph.go.th/>
- สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (ทีดีอาร์ไอ). (2563). *บทเรียนขรก.จํานํ้าข้าว*. สืบค้นจาก <https://tdri.or.th/2016/10/2016-10-04/>
- ดิ วันโอวัน เปอร์เซนต์ (the101.world). *จํานํ้าข้าว-อุดหนุนเกษตรกร' แบบเก่า สร้างปัญหามากกว่าจํานํ้าเน่า*. สืบค้นจาก <https://www.the101.world/policy-what-ep-7-farmer-income-subsidy/>

- พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน. (2546). *เส้นทางเศรษฐกิจชุมชน: ในกระแสนิยม. สร้างสรรค์*. กรุงเทพฯ.
- สุภา โยเมือง. (2561). *ชวานากับความเปลี่ยนแปลง : สำนวนองค์ความรู้การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจข้าวและการปรับตัวของชวานาไทยในทศวรรษ 2549-2559*. มุลินธิเกษตรกรรมยั่งยืน : กรุงเทพฯ.
- รัตนะ บัวสนธิ์. (2556). *วิจัยเชิงคุณภาพทางการศึกษา*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ยศ สันตสมบัติ. (2546). *พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชวานา: เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือ การปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม*. ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย: กรุงเทพฯ.
- ทิพวัลย์ สีจันทร์. (2546). *พลวัตการเกษตรและเศรษฐกิจชุมชนภาคกลาง*. สถาบันวิจิตรศิลป์ : กรุงเทพฯ.
- พงษ์ทิพย์ สำราญจิตต์. (2564). *ถอดรหัส คดีหนี้ชวานา*. มุลินธิชีวิตไท : นนทบุรี.
- ไทยพับลิก้า. (2557). *ต้นทุนการปลูกข้าวของ "ผู้จัดการนา" ยุคดิจิทัล กำไรที่แท้จริงของชวานา*. สืบค้นจาก <https://thaipublica.org/2014/02/cost-of-famer/>
- วิฑูรย์ ปัญญากุล. (2555). *ความรู้เบื้องต้นเกษตรอินทรีย์*. สำนักพิมพ์สุภา : กรุงเทพฯ.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2559). *ลืมนานาจาก "ชวานา" สู่ "ผู้ประกอบการ"*. สำนักพิมพ์มติชน : กรุงเทพฯ.
- องค์การกระจายเสียงและแพร่ภาพสาธารณะแห่งประเทศไทย. (2566). *ฟังเสียงประเทศไทย ข้าวและที่ดินชวานา*. สืบค้นจาก <https://thecitizen.plus/node/82045>
- เอี่ยมพร หลินเจริญ. (2555). *เทคนิคการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ*. วารสารการวัดผลการศึกษามหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 17(1), 17-29
- Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*. New York: Panteon.
- Foucault, M. (1983b). The Subject and Power. In H. L. Dreyfus & P. Rabinow (Eds.), *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics (2 ed.)*. Chicago: The University of Chicago Press.